

İSLAM MECMUASI

Tuba ÇAVDAR*

2 Rebiülevvel 1332/16 Kânun-ı sâni 1329 tarihinde Dahiliye Nezareti Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından tanzim olunan belgede sırasıyla şu bilgiler bulunmaktadır:

“Namı: İslâm Mecmuası

Mahal-i intişarı: Dersaadet

Bahs edeceği mevad: Siyasetten katiyen bahs etmemek üzere-dinî, ilmî, ictimai, millî-

Evkât-ı neşri: Onbeş günde bir defa.

Lisanı: Türkçe.

Müdür-ü mes’ulünün ismi: Heybeli Ada da mukîm Halim Sabit Efendi.”¹

İslâm Mecmuası, bu belgenin düzenlenmesinden kısa bir süre sonra, 16 Rebiülevvel 1332 /30 Kanun-ı sâni 1329 [12 Şubat 1914] tarihinde yayınlanan ilk sayısı ile 1914-1918 yılları arasında devam edecek 63 sayılık yayın hayatına başlamıştır.

Derginin yayın sıklığı 15 günde bir olarak belirlenmişse de özellikle 1915 yılından sonra yayınında düzensizlikler görülür. Dış kapaktaki dergi adının altında, dergi müdürü Halim Sabit’in² adı yer alır. Dergide yer alan yazılar ve yazar isimleri –imzasız yazılar da bulunmaktadır- ön kapakta konu başlıkları altında gösterilmiştir. İlk sayının arka kapağında yer alan “İslâm Mecmuası” şiarı ‘Dinli bir hayat, hayatlı bir din’ dir. İslâm Mecmuası, büyük Allah’ın

* Yrd. Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

¹ 20.12.1988 tarihinde Halim Sabit’in oğlu Ekrem Şibay ‘ın gönderdiği belge fotokopisidir.

² Halim Sabit Şibay’ın hayat hikayesi ile ilmî faaliyetleri hakkında bkz. Ali Birinci “ Halim Sabit Şibay” Türkiye Cumhuriyeti Deletinin kuruluş ve gelişmesine hizmeti geçen Türk dünyası aydınları sempozyumu bildirileri (23-26 Mayıs 1996). haz. Abdülkadir Yuvalı, Mustafa Argunşah, Mustafa Keskin. Kayseri, 1996; 135-145.

yardımına dayanarak kalplerdeki fitrî din ve iman hissini inkişafıyla neşv ü nema bulmasına, din millet fikirlerine canlı, münevver bir cereyan verip Müslümanlık âlemi için mes'ud bir hayat hazırlamaya çalışacaktır..." şeklindeki yazı, derginin amacını ve misyonunu ana hatlarıyla belirlemektedir.

Yazar kadrosunda Halim Sabit (Şibay), Şerefeddin (Yaltkaya), Ziya Gökalp, Rızaettin Fahrettin, Mansurîzâde Sait, Ahmed Besim, Ragıb Hulusi, Bursalı Mehmed Tahir gibi isimler yer almıştır.³ Derginin ilk idarehane adresi, ilk sayı arka sayfada "İstanbul'da Cağaloğlu'nda 'Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiye' merkezinde daire-i muhsusa" olarak bildirilmiştir. Bu cemiyet tarafından yayımlanan Cihan'ı İslâm dergisi, İttihat ve Terakki yanlısı olarak bilinmektedir.

Derginin düzeni bütün sayılarında hemen hemen aynıdır. Tarih, hicrî ve rumî takvimlere göre verilmiştir. Yıl ve sayı bildiri bazı sayılarda iç ve dış kapaklar arasında farklıdır. İçindekiler, dış kapakta konu başlıkları altında makale ve yazar adıyla gösterilmiştir. Dış kapak arkasında 'tebşir' başlığı ile gelecek sayıda yayımlanacak makaleler, 'okunacak kitaplar' başlığı altında da kitap tavsiyeleri yer almaktadır. 15. sayıya kadar arka kapakta dergiyi tanıtıcı mahiyette bir yazı ile yazar kadrosu yayımlanmışsa da duyurulan bu yazarlardan bazıları İslâm Mecmuası'nda hiç yazmamışlardır.

Ele aldıkları konuların ağırlık noktası her ne kadar farklılık gösterse de neticede aynı kaynaktan beslenen ve başlangıçta ortak yazarları da bulunan Türk Yurdu Dergisi, İslâm Mecmuası'nın yayımlanacağını okurlarına âdeta coşkuyla duyurmuştur.⁴ "İslâm Mecmuası, Türk Yurdu'nun samimi bir yoldaşdır" ifadesi, bu duyurunun başında kullanılmış, yeni çıkacak derginin amacı, ele alacağı konular ve yazar kadrosu ilan edilmiştir.

İslâm Mecmuası 1908'de yayımlanmaya başlayan ve daha sonraları ekibi dağılmaya yüz tutan Sırat-ı Müstakim Dergisi ile 1911'de yayımlanmaya başlayan 'Türkçü ve milliyetçi' Türk Yurdu Dergisi arasında kendilerine yer bulmaya çalışan ve yaygın olarak 'İslâmcı-Türkçü' olarak adlandırılan bir dergi,⁵ Ziya Gökalp'in din, ahlâk, eğitim gibi konular üzerinde sosyolojik

³ İslâm Mecmuası'nın yazarları ve yazıların listesi için bk. Massami Arai, *Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği*. çev. Tansel Demirel. İstanbul: İletişim, 1994; 130, 190-204.

⁴ *Türk Yurdu*, 23 Kanun-ı sâni 1329 sayı 10, arka kapak.

⁵ İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi: Metinler/Kişiler I. İlaveli 2. bs.* İstanbul: Kitabevi, 1997; 30.

değerlendirmelerinin yer aldığı, İttihatçıların 'yarı resmî' yayın organlarından birisi,⁶ "'ictimâiyat' adını almasa da Ziya Gökalp ve çevresinin çıkardığı sosyoloji dergilerinden birisi"⁷ olarak tanımlanır.

Konu ile ilgili yapılan çalışmalarda⁸ yaygın olarak İslâmcılarla Türkçüler arasında bir çizgiye oturtulan İslâm Mecmuası, ele aldığı konulara İslâm kaynaklı, millet ve milliyet fikirlerini reddetmeyen çözümler üretmeye çalışmış, bu meyanda çıkan yazılar, farklı görüşlerdeki fikir adamları arasında bazen uzayan, şiddetlenen tartışmalara sebep olmuş ancak İslâm Mecmuası yazarları genellikle bunlara dergilerinde cevap vermemek gibi bir yol izlemiştir.

İslâm Mecmuası'nın birkaç sayısı hariç bütün sayıları Kur'an-ı Kerim'den seçilmiş âyetlerin tercüme ve tefsiri ile başlamaktadır. Derginin başlangıç için tercihi ve bundaki biçimsel farklılaşmaya dair "Her sayının kırk sekizinci sayı hariç) ilk sayfasının başında Kuran'ın Arapça metni ve Türkçe çevirisi, bazen de 'tefsir ve izahı' bulunur. Ancak 13. sayıdan itibaren Arapça metin verilmez. Böyle bir girişim Rusya ve Mısır'daki İslâm reformculuğuyla aynı çizgidedir. özellikle Rusya daki reformculuğun İslâm Mecmuası üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca derginin bu girişimi, Cumhuriyet devrinde - Ziya Gökalp in görüşlerine uygun olarak- gerçekleştirilen Türkçe Kur'an için öncü bir çalışma sayılmalıdır"⁹ şeklinde yapılan değerlendirme ise bize İslâm Mecmuası'nın çıkışından hemen önce Kazan'da gerçekleşemeyen; bir girişim olarak kalan Türkçe Kuran konusunun, İstanbul'daki hem dindar hem de millî

⁶ Zafer Toprak, "II.Meşrutiyet'te fikir dergileri" Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi c. 1 İstanbul: İletişim, 1985; 126-127

⁷ Yıldız Akpolat-Davud, "II. Meşrutiyet dönemi sosyolojisinin kaynakları II: İslâm Mecmuası" Türkiye Günlüğü Mart-Nisan 1997, sayı 45; 204.

⁸ Üniversitelerde yapılmış, İslâm Mecmuası konulu tez çalışmaları arasında şunlar sayılabilir:

Yüksek Lisans tezleri: Adil Erdoğan, İslâm Mecmuası'nın sistematik indeksi. İstanbul Üniversitesi, 1982. Tüba Çavdar, İslâm Mecmuası'nın Türk dönemselleşimini içinde yeri ve önemi. İstanbul Üniversitesi, 1988. Ruhi Güler, İslâm Mecmuası(1914-1918) ve içeriği. İstanbul Üniversitesi, 1995. Ali Aslan, Yakınçağ tarihi açısından İslâm Mecmuası'nın incelenmesi. Yüzüncüyıl Üniversitesi, 1996

Lisans tezleri (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)

Aysel Küçükkonyalı, İslâm Mecmuası(15 ve 24. sayılar), 1987. E.Şahizer Tekeli, İslâm Mecmuası'nın lâtîn harflerine çevirisi (1-7. sayılar), 1987. Münevver Kaya, İslâm Mecmuası (9-14. sayılar), 1987. Nizamettin Zorlu, İslâm Mecmuası (25-32. sayılar), 1988. Ali Adem Özkan, İslâm Mecmuası (41-48. sayılar), 1988. Yaşar Dönmez, İslâm Mecmuası'nın 53-56. sayılarının lâtîn harflerine aktarılması, 1988. Adil Büyükköçak, İslâm Mecmuası (33-40.sayılar), 1988. Mustafa Cantürk, İslâm Mecmuası'nın 49-52. sayılarının lâtîn harfleriyle yazımı, 1988. Ali Cingöz, İslâm Mecmuası cilt 3 sayı 57-63, 1988.

⁹ Masami Arai, "Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliği" Modern Türkiye'de siyasî düşünce. Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet Birikimi. 5.bs. c.1 İstanbul: İletişim, 2003. s. 193.

vurgulara sahip aydınlarca da benimsenmiş olabileceğini düşündürmekte. Ancak, Rusya ve Mısır'daki İslâm reformizmini aynı çizgide değerlendirmek konusunda farklı görüşler olduğunu da unutmamak gerekiyor. Bir başka çalışma ise, Kuran'ın tercümesinin yayınlanmasını "dini millîleştirme-Türkleştirme" çabası olarak değerlendirmektedir.¹⁰ Ancak burada da Kuran tercümesinin 'dini Türkleştirme' çabasından mı yoksa, dergide pek çok yazar tarafından tartışılan dinin hurafelerden arındırılması, kolay anlaşılması adına, dini herkesin anlayacağı bir dilde yazılması kaygısından mı kaynaklandığı düşünülmelidir. Bütün bunlar, Cumhuriyet döneminde başlayan ve günümüzde hala tartışılmakta olan, ibadet dilinin Türkçe olması konusundaki görüşlerin dayandığı 'lâik' söylemle, görüntüde zıt ama temelde aynı modernist zeminden besleniyor gibi görünmektedir.

İslâm Mecmuası'nda, özellikle Ziya Gökalp ve Halim Sabit tarafından kaleme alınan yazılarda, daha önce ele alınmamış konular toplum gündemine sunulmuş ve tartışılmaya başlanmıştır. Bunların başında Ziya Gökalp tarafından tesis edilmek istenen 'ictimâî usul-u fikh' konusu gelmektedir. Gökalp'in ictimâî usul-u fikh konusundaki görüşleri¹¹, İzmirli İsmail Hakkı'nın Sebilü'r-Reşat'ta yayınlanan yazılarında tenkide uğramıştır. İzmirli, Gökalp'in İslâm Mecmuası'ndaki yazılarına atıflarla, görüşlerini zaman zaman sertleşen bir üslubla tenkid etmiştir. İsmail Kara, haklı bulduğu bu tenkidlerin, Ziya Gökalp üzerinde çalışan kişilerce dikkate alınmamasının Gökalp'in fikirlerinin doğru tanınmaması açısından da Türk kültürü açısından da kayıp olduğu görüşündedir.¹² Halim Sabit'in Gökalp'in görüşlerini desteklediği, şeriatın nass ve orfe aynı ölçüde değer verdiği, şeriatın yaşaması isteniyorsa şeriat ile hayat arasındaki ilgiyi kuran ve işaret eden ictimâî usul-u fikhin tesis edilmesi gerektiğini savunan yazıları ise belki de bu fikirlerin kaynağı Gökalp görüldüğünden, zamanında Gökalp kadar eleştiriye uğramamıştır. Halim Sabit'in bu görüşü destekler mahiyetteki yazılarındaki İslâm dini hükümlerine bağlı açıklama ve tartışmalarını, almış olduğu dinî eğitime bağlı olarak değerlendirmek gerekir.

Musa Kazım'ın ilk üç sayıda yer alan "İslâm ve terakki" başlıklı yazıları ise başka bir tartışmayı başlatmıştır. İslâm dininin ilerlemeye engel olmadığı, bu

¹⁰ Yıldız Akpolat-Davud, a.g.m., ; 217-218.

¹¹ Ziya Gökalp'in bu konudaki yazılarının lâtin harflerine aktarılmış hali için bkz. İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi: Metinler/Kişiler II*. İstanbul: Risale, 1987;466-478.

¹² İsmail Kara, *Türkiye'de İslâmcılık düşüncesi: Metinler/Kişiler II*. İstanbul: Risale, 1987; 103.

dinin bir milletin ilerlemesi, gelişmesi ve medenîleşmesi için gerekli usûl ve esasların tamamını ihtiva ettiğini söyleyen Musa Kazım, söylediklerini desteklerken bahsettiği usûl ve esaslardan bazılarını Şûra-yı ümmet, hürriyet, adalet, müsavat, uhuvvet ve idâd-ı kuvvet (kuvvet hazırlama) başlıkları altında sıralar. Bu yazı üzerine Nüzhet Sâbit'in İslâm Mecmuası'na yönelttiği sorular, dergide cevaplanmayınca, iki ay sonra Babanzâde Ahmed Naim, Sebilü'r-reşat dergisinin 293. sayısında "İslâm'da dava-yı kavmiyet" başlıklı, sonradan kitaplaşacak uzun bir makale yayınladı. Daha sonra da Ahmed Ağaoğlu Türk Yurdu'nun 10 ve 11. sayılarında yayımlanmaya başlayan "İslâm'da dava-yı milliyet" yazısını kaleme alır. Her ne kadar bu tartışmaların başlangıcı İslâm Mecmuası'nda çıkmış bir yazı da olsa, başlayan tartışmada asıl taraflar İslâmcılar ile Türkçüler olmuştur.

1908-1918 yılları arasında izlenen millî iktisat politikası, Yeni Mecmua, Türk Yurdu yanında, İslâm Mecmuası yazarlarınca da benimsenmiş, desteklenmiştir.¹³ Tekin Alp ve Ahmet Muhittin, yazdıkları makalelerde özellikle savaş sonrası bağımlı olmadan yaşayabilmenin şartlarından olarak gördükleri millî sermaye, millî iktisat politikalarının benimsenmesi ve bunun gerçekleştirilebilmesi için işgücünün planlanması gerektiğini savunurlar. Ziraattan sanayiye geçişin önemi ve bunun için yapılması gerekenler üzerinde durmuşlardır.

Ziya Gökalp, korporatizm konusundaki görüşlerini İslâm Mecmuası'ndaki "ictimâî nev'iler" başlıklı makalesinde ortaya koymuştur. Bu makalede, toplumları gelişim süreçleri bakımından inceler ve sınıflandırır. Onun bu sınıflandırmasında Durkheim'ın ilkeleri ile bunlardan Türk toplumuna bakışları ve uyarlamaları görmek mümkündür.

İslâm Mecmuası'nda en çok yer alan konulardan birisi de 'kadın'dır. Dergide, İslâm dinine göre kadın, kadın hakları, çok eşlilik, kadınların sosyal ve iktisadî hayatta yer almaları gerektiği üzerinde yazılmış çeşitli makaleler bulunmaktadır. Bunlar içinde tartışma yaratan konu ise çok eşliliğdir. Mansurîzâde Sait'in çok eşliliğin (ta'adüdü zevcât) dinen yasaklanabileceği veya sınırlandırılabilmesi konusundaki görüşleri üzerine Ahmet Naim'in

¹³ Millî iktisat politikasının uygulanma dönemine ilişkin değişik tarihler verilmektedir. Murat Koraltürk Türkiye'de kırcaret ve sanayi odaları (1880-1952) İstanbul: Denizler Kitabevi, 2002 s. 48'de bu dönemi 1908-1918 olarak belirlerken, Kerem Ünüvar, "İttihatçılıktan Kemalizme; ihya'dan inşa'ya" Modern Türkiye'de siyasî düşünce. Cumhuriyet'e devreden düşünce mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet birikimi. 5.bs. c.1 İstanbul: İletişim, 2003 s.134'de 1913-1918 olarak bildirir.

Sebilürreşad'ta yazdığı tenkid ile tartışma başlar. İslâm Mecmuası ile Sebilürreşad'ta karşılıklı yazılar yayınlanır. Bu tartışma, İslâm hukukuna göre caiz sayılan bir hususun yasaklanıp yasaklanamayacağı konusunun tartışılmasına da yol açar.

İslâm tarihinde kadınların yaptıkları hayır işleri, Müslüman kadınının nasıl olması gerektiği, başka yazılara konu olurken, 'modernleşmesi' beklenen kadının "hiçbir vakit frenk kızı, kadını gibi" düşünülmediği, dergide F.N. rumuzuyla yayınlanmış bir mektupta dile getirilmektedir.

Dergide dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanlara dair haberler, bilhassa Rusya'daki Türklerin eğitim, ticaret gibi konulardaki yenilik ve başarıları da "İslâm havadisi" başlıklı bölümde duyurulmuştur.

Sonuç

İslâm Mecmuası, 1914-1918 yıllarının zorlu siyasî ve ekonomik koşulları sırasında yayımlandı. Kazanlı Halim Sabit, yazar kadrosu -devrin kesin çizgilerle ayrımlandırılmayacak çoğu İttihat ve Terakki yanlısı görüşleri ile tanınan- fikir ve din adamlarından oluşan bir dergiyi yönetti; müdürlüğünü yaptı. Halim Sabit, İslâm dini; hukuku ve sosyal yönü konusundaki kendi görüşlerini yazarken, Ziya Gökalp'in fikirlerini de destekledi. Ziya Gökalp, bu dergide 'ictimâî usul-u fikh' ve 'ictimâî nev'iler' başlıklı yazılarıyla, tesis etmeye çalıştığı 'din sosyolojisi' ne bağlı modelleri açıkladı, tartışmaya sundu. Dönemin Türkçüleri ile İslâmcıları arasında bir yol izlerken, devrinde ve günümüzde, bilhassa dinde modernleşmeye karşı olanlarca eleştirildi.

ABSTRACT

İslam Mecmuası was published between the years 1914-1918 in Istanbul. Kazanlı Halim Sabit was the editor and the manager of the journal . It was supported by İttihat ve Terakki. During the modernization period of Turkey new and important debates were started with the articles written by Ziya Gökalp and the ones who shared the same ideas with him.